דו"ח תמצית
מחקר העמקה
ביטחון אישי
בחברה הבדואית בנגב

ד"ר גיא יוגב, שמוליק בוזין, ד"ר הילה בראל, ג'אזי אבו כף ויניר שמעון

המחקר הוא חלק מסדרת מחקרי אפקטיביות והעמקה אודות
תוכנית החומש 1279 לפיתוח כלכלי חברתי
בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022-2026 אשר בוצעו
בשיתוף האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב

יוני 2025 ט.ל.ח

מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם
טלפון: 054-3603636; 054-2006185
office@muniplus.co.il | muniplus.co.il

סיוון תשפ"ה | יוני 2025

תקציר מנהלים

בעשור האחרון חלה החמרה בתחושת חוסר הביטחון האישי בקרב תושבי החברה הבדואית בנגב – תופעה שמתבטאת בירי תכוף, סכסוכים חמולתיים, הפעלת כוח ופחד מתמשך במרחב הציבורי. תושבים רבים מדווחים כי שגרת יומם מלווה בדריכות קבועה, תחושת הפקרה מצד המדינה, וחוסר אמון במנגנונים ובמוסדות השלטון שאמורים להגן עליהם. תחושת אי הביטחון האישי בחברה הבדואית מתקיימת בשלוש זירות במקביל: בתוך החברה הבדואית עצמה – עקב אלימות חמולתית, נורמות נקמה והיחלשות מנגנוני גישור מסורתיים; במפגש עם החברה היהודית – על רקע אפליה, חשדנות והדרה במרחב הציבורי; ובהקשר הביטחוני הכללי – בעקבות השפעות מלחמת חרבות ברזל, החשיפה לטילים והיעדר מיגון מספק ביישובים הבדואיים. השילוב בין שלוש הזירות הללו יוצר מציאות של איום מערכתי ותחושת חוסר בטחון רחבה ומתמשכת. על רקע מציאות זו, עלה הצורך במחקר עומק שיבחן את מקורות התחושה, את השפעותיה על חיי היומיום ואת הדרכים האפשריות להתמודדות עימה.

המחקר התבסס על שיטה איכותנית וכלל קבוצות דיון וראיונות עם נציגים ממערכות החינוך, הרווחה, גורמי אכיפה, ומנהיגות, ותושבים מיישובים שונים (29 ראיונות). לצד אלה, בוצעה סקירת ספרות רחבה שהתבססה על גישות מתחום הקרימינולוגיה החברתית, פסיכולוגיה של טראומה קהילתית ותיאוריות של ביטחון קיומי באוכלוסיות מוחלשות.

הממצאים מצביעים על כך שתחושת הביטחון האישי בחברה הבדואית היא תופעה רבת־פנים:
היא כוללת חוויות של איום פיזי (ירי, פרוטקשן, אלימות חמולתית), כמו גם תחושות של חוסר אונים והיעדר שליטה. המשתתפים תיארו שגרה רווית חרדה, במיוחד בשעות הלילה, אך גם תחושת חשש במרחבים ציבוריים ביום, הימנעות מפתיחת עסקים מקומיים, חוסר ביטחון בקרב נשים וצעירים, ומתח קבוע הנובע מהחשש להיות מעורב בסכסוך חמולתי – לעיתים ללא קשר אישי אליו.

הספרות המחקרית תומכת בטענות אלו ומדגישה כי תחושת ביטחון אישי אינה תולדה ישירה של סטטיסטיקות פליליות, אלא של "אקלים חברתי" רחב: חוויות של אפליה, הדרה, ואובדן אמון מוסדי עלולות לייצר תחושת חוסר ביטחון גם כאשר רמת הסיכון הפיזי נמוכה יחסית. במיוחד מודגשת תרומתם של מרכיבים תרבותיים וקולקטיביים – כגון אובדן שליטה חברתית מסורתית , תהליכי עיור מואצים ובלתי מוסדרים, וחוסר נגישות לשירותים ממשלתיים – כגורמים מחוללי תחושת איום מתמשך.

כמו כן, המחקר מצביע על פרדוקס ביחס למשטרה: מצד אחד, מרואיינים רבים מדווחים על חוסר אמון עמוק כלפי המשטרה ועל תחושת הפקרה; מצד שני, יש ציפייה שהמשטרה תהיה זו שתשליט סדר ותאסוף את הנשק הבלתי חוקי. הפער הזה יוצר דינמיקה מורכבת ומעגלית של יחסים בין התושבים לבין רשויות המדינה.

אחת המסקנות המרכזיות היא שאין מדובר רק בבעיית אלימות, אלא במשבר רחב של אמון, זהות ושייכות. התחושה כי "המדינה אינה רואה אותנו" מופיעה כמעט בכל קבוצות הדיון. המרחב האזרחי נתפס כמסוכן, והחלשות מנגנוני ההגנה החברתיים מחמירים את התחושה הזו. ההשפעות ניכרות בכל תחומי החיים – החל בפגיעה ברווחת הילדים ובמערכת החינוך, דרך חסמים בתעסוקה וכלה בירידה בתחושת התקווה לעתיד טוב יותר.

כחלק מהתרומה המרכזית של המחקר, מוצע **מודל קונספטואלי שכבתי**, שממפה את הקשרים בין הגורמים לאי ביטחון אישי, ביטויו והשלכותיו וכולל גם גורמים מתווכים. המודל מאפשר להבין כיצד אי-ביטחון אישי בחברה הבדואית בנגב הוא תוצר דינמי של מערכת קשרים מורכבת ולא של גורם יחיד. הוא מצביע על כך שיש לפעול בו־זמנית בכל אחת מהשכבות כדי לשפר את התחושה הסובייקטיבית של ביטחון – כלומר, להתמודד לא רק עם הסכנות האובייקטיביות, אלא גם עם תודעת האיום, החסמים הקוגניטיביים והחברתיים, והפער בין האזרח לבין מוסדות המדינה.

המחקר כולל **מערך המלצות מדיניות וכן המלצות ממוקדות לאגף לפיתוח חברתי-כלכלי בנגב**. ההמלצות נשענות על ההבנה כי סוגיית הבטחון האישי הבסיסי והפיזי של הפרט רחבה ומקיפה והיבטי הפיתוח הכלכלי-חברתי הם חלק ממנה אך לא ליבתה. יש לתת את הדעת לכך שערך ההשקעה בפרויקטים חברתיים כלכליים נפגע אם לא מטפלים בשורשי הבעיה בדגש על הקף הפשיעה והסדרת סוגיית הקרקעות. בנוסף, נדרשת פעילות בזירה התקשורתית, כולל בהקשר של ועדות ציבוריות ושיתוף הציבור שילוו את העשייה בשלביה השונים כצעדים בוני אמון המשקפים את הנעשה. מומלץ לאגף לפיתוח חברתי-כלכלי להוביל יוזמות ישירות בתחום הביטחון האישי, אך גם לשלב היבטים רלוונטיים בתוכניות הפיתוח שהוא מפעיל, בהשראת מודלים קיימים מהעולם. מעבר לכך, מומלץ למקד את פעילות האגף בהשקעה בתכנים ויוזמות משמעותיות: מיזמים שמספקים אלטרנטיבה לחוסר מעש, מגבירים חוסן קהילתי, מאפשרים סובלימציה לאנרגיות שליליות (כגון ספורט אתגרי), ומשפרים את תחושת הביטחון והשייכות. בנוסף, מומלץ לתכנן ולתקצב מבני ציבור מונגשים ומופעלים, ולתת מענה למועדים מועדים לפורענות – כמו חודשי הקיץ ולילות רמדאן – באמצעות פעילות מתוגברת ומתואמת. מומלץ שהאגף ישמש כגורם מתכלל בין-משרדי ויפעל להובלת תוכניות חוצות תחומים ומשרדים, על בסיס חזון כולל, תוכנית פעולה ישימה, ומחויבות מוסדית לאורך זמן.

הדוח גם מדגיש את **החשיבות של שיתוף האוכלוסייה המקומית** – תושבים, אנשי חינוך ורווחה, מובילי דעה – בכל שלבי קבלת ההחלטות. יש להעדיף מענים מותאמי תרבות, לעודד מיזמים שצומחים מהשטח, ולתקשר את הפעולות בפתיחות דרך קמפיינים ובעלי השפעה, ככלי לחיזוק האמון בין המדינה לתושביה.

מערך המחקר

רקע

החברה הבדואית בנגב מצויה בעשורים האחרונים במעבר מואץ ממרקם שבטי מסורתי לחיים מודרניים ביישובי קבע, תוך התמודדות עם אתגרים מתמשכים של עוני, הדרה חברתית, תשתיות חסרות ומערכת יחסים מורכבת מול מוסדות המדינה. בתוך מציאות זו הולכת ותופסת תחושת ערעור הביטחון האישי מקום מרכזי בתודעה של התושבים, והיא משקפת לא רק היבטים פיזיים של הגנה ובטיחות, אלא גם חוויות של שייכות, יציבות, תקווה לעתיד ותחושת שליטה במרחב החיים. חרף חשיבותו, נושא הביטחון האישי לא נחקר דיו, והוא איננו מוגדר כדיסציפלינה עצמאית. כתוצאה מכך חסרה מסגרת מושגית שתאפשר להבין את שורשי התופעה, את ההשלכות הנרחבות שלה ואת האופנים האפשריים להתמודד עמה. מחקר זה מבקש להעמיק בשאלת הביטחון האישי בקרב החברה הבדואית בנגב, מתוך מטרה לבסס תשתית מחקרית שתתמוך בפיתוח מדיניות ויוזמות רלוונטיות, מותאמות תרבותית ומערכתית.

מטרות המחקר

מטרת המחקר היא להבין את תחושת (אי) הביטחון האישי כפי שהיא נחווית ונחקרת מתוך הקשר חברתי, תרבותי, מגדרי וקהילתי ייחודי לחברה הבדואית בנגב. במסגרת זו, המחקר שואף:

- לספק מסגרת לתפיסה והמשגה של תחושת הבטחון האישי בחברה הבדואית בנגב
- ללמוד על מערך הקשרים שבין הגורמים, המאפיינים וההשפעות של תחושת הבטחון האישי בחברה הבדואית בנגב
- לספק תשתית לשלבים הבאים של המשך חקירה והבנת הנושא
- לתת קונטקסט לתוכניות קיימות ועתידיות שמטפלות בנושא

שאלת המחקר: מהם המרכיבים והגורמים המרכזיים, המסבירים (מחזקים או מחלישים) את תחושת (אי) הבטחון האישי בחברה הבדואית בנגב?

שאלת המחקר נבחנה בהיבטים הבאים:

- המרכיבים של תחושת הבטחון האישי
- הגורמים לתחושת הבטחון האישי
- המרכיבים והגורמים בממדים שונים (גיל, מגדר, השכלה, הכנסה, ישוב, בתוך הבית או מחוץ אליו)
- מיפוי ההשפעות של תחושת אי בטחון
- ההשפעות של תחושת הבטחון בממדים השונים (סוגי אוכלוסיות, חינוך, תעסוקה, דיור).
- קשרי הגומלין בין הגורמים השונים וההשפעות.

מתודולוגיה

המחקר הוא מחקר גישוש שיאפשר לבנות מודל קונספטואלי שמראה את אופי הקשר בין גורמים לביטחון אישי והשפעותיו. שיטת המחקר מתבססת על שימוש בכלים איכותניים שמאפשרים להעמיק בנושא הביטחון האישי ומשמעויותיו.

כלי המחקר:

- סקירת ספרות רחבה
- 29 ראיונות עומק הכוללים:
- ראיונות עם תושבים (13)
- ראיונות עם אנשי רווחה וטיפול (3)
- ראיונות עם אנשי חינוך (4)
- ראיונות עם אנשי אכיפה (3)
- ראיונות עם אנשי ציבור ודת (6)

במחקר נערכו התאמות תרבותיות שכללו:

- חוקר מהחברה הבדואית שותף בצוות המחקר לאורך כל שלבי המחקר החל משלב עיצובו, בניית שאלות המחקר, איסוף הממצאים ומעורבות בניתוחם.
- היוועצות עם מומחים נוספים לאוכלוסיית הבדואים בשלבי המחקרים השונים.
- ראיונות עם דוברי השפה הערבית נעשו בחלקם בשפה הערבית.
- למידה מקדימה של מאפייני החברה הבדואית בנגב, בהבטי דמוגרפיה, תעסוקה, רווחה והשכלה.
- התאמות לשוניות על בסיס שונות תרבותית בכלי המחקר השונים.